

FRIESLAND, BELANGRIJK BOLWERK VOOR NEDERLANDSE SCHOLEKSTERPOPULATIE

De scholekster, een nieuwkomer onder de weidevogels

Door J. B. Hulscher

Een artikel gewijd aan de scholekster in dit Frieslandnummer is zeker op zijn plaats. De Friese weilanden met een populatie van minstens 20.000 broedparen vormen een belangrijk bolwerk voor de Nederlandse scholeksterpopulatie (Hulscher 1970). Binnen de weidevogels neemt de scholekster een eigen plaats in, waarover ik het een en ander wil vertellen.

Kustvogel

Over de gehele wereld bekeken zijn scholeksters overwegend kustvogels. Het broeden in het binnenland in Noordwest-Europa is een recente ontwikkeling. Het Midden-Aziatische broedgebied wordt als een relict opgevat: dit deel van Azië was door een binnenzee bedekt, waarschijnlijk tot het begin van de ijstijd (Voous 1960). Broedvogels uit het binnenland zoeken na het vliegvlug worden van hun jongen onmiddellijk de kust weer op. Deze gebondenheid aan de kust hangt samen met hun voornaamste prooidieren, mollusken, vooral tweekleppigen zoals kokkels en mossels maar ook slakken als alikruiken, Chinese hoedjes (*Patella*) enz. De sterke zijdelings afgeplatte snavel is aangepast aan het openen van deze dieren. Alleen het vlees wordt gegeten. Krabben worden ook geopend. Deze gewoonte stelt scholeksters in staat grote prooien te eten, bijvoorbeeld mossels tot 7 cm, waartoe andere mollusken etende vogels niet in staat zijn, zoals meeuwen, duikeenden, diverse steltlopers, omdat zij de mollusken met schelp en al doorslikken en in hun maag kraken. Naast mollusken kunnen met een dergelijke snavel ook uitstekend andere ingegraven prooidieren zoals wormen worden gevangen.

Aan de kust bewoont de scholekster diverse biotopen, zoals rotsen, kiezel- en zandstranden, droge strandweiden, duinen, oevers van brede riviermondingen met zand- en modderbanken binnen de getijdenzone, kustlagunes, enz. (Voous 1960). Het donkere verenpak lijkt mij in de eerste plaats een aanpassing aan rotskusten, waar de vogel bijna niet opvalt, in tegenstelling tot bijvoorbeeld in de duinen of in de weilanden.

Voert jongen

Een verdere bijzonderheid van de scholekster onder de steltlopers is dat de jongen gevoerd worden. Het openen van schelpdieren is ingewikkeld en moet geleerd worden. De ouders halen het voedsel uit het litoraal en brengen dit naar de jongen die zich op een vaste plek verborgen houden. Het volgen van de voedselzoekende ouders op de rotsen is te gevaarlijk vanwege de mogelijkheid in spleten te vallen of opgegeten te worden bijvoorbeeld door meeuwen (Safriel 1967). De eigenschap allerlei ingegraven bodemdieren te kunnen vinden verschaft de scholekster de mogelijkheid als secundaire ontwikkeling ook een succesvolle weidevogel te worden.

Uitbreiding naar binnenland

De uitbreiding naar het binnenland vindt op meerdere plaatsen in Noordwest-Europa plaats, zoals in Zuid-Zweden, Noordwest-Duitsland, Nederland en Noord-Engeland (Dare 1966). Haverschmidt vermeldt in 1942 voor Friesland dat de scholekster broedvogel is in de hele provincie en vooral talrijk is aan de kust,

met name langs het IJsselmeer. Dezelfde auteur vermeldt in 1946 dat de uitbreiding in Nederland omstreeks 1920 begonnen is. Maar Albarda vermeldde al in 1866 dat de scholekster in de hele provincie Friesland broedde.

De huidige stand van de scholekster in Friesland is vrij goed bekend uit de tellingen van professor en mevrouw De Vries en uit de overzichten van de broedresultaten van de weidevogels in de wachtgebieden van de B.F.V.W., welke jaarlijks in 'Vanellus' worden gepubliceerd (Hulscher 1970).

In de kuststrook van 20 km breedte langs de Waddenzee en IJsselmeer telde het echtpaar De Vries in de tweede en derde week van mei over 1966-1969 op 16 tien-hectare blokken grasland 135 scholeksters, of 8,4 individuen per 10 ha, op 10 blokken grasland in de rest van Friesland 34 scholeksters, of 3,4 individuen per 10 ha. In dezelfde periode bedroeg volgens overzichten van de B.F.V.W. in de kuststrook het aantal gevonden nesten gemiddeld 0,85 en in de rest van Friesland 0,70 per 10 ha. Volgens deze gegevens is de dichtheid van de scholekster langs de kust hoger dan in Midden- en Zuidoost-Friesland. Dit is in overeenstemming met de opvatting dat de bezetting van het binnenland vanuit het kustgebied van de Waddenzee en de voormalige Zuiderzee heeft plaatsgevonden. In het voorjaar van 1971 heb ik in de gemeente Haren bij Groningen het aantal scholeksters geteld. De gemeente Haren, gelegen in een gebied met pleistoceen dekzand, valt landschappelijk in twee delen uiteen, het op de Hondsrug gelegen centrale deel (totaal oppervlak 2.250 ha), dat bedekt is met een heggelandschap waarin de bebouwde kommen van vier dorpen liggen en de aan de west- en oostzijde hiervan gelegen open-grasland-gebieden (totaal 2.530 ha) in de voormalige oerstroombalen van respectievelijk Drentsche A en Hunze. De gemiddelde dichtheid in het centrale deel was 0,01 individuen per 10 ha, in de open-grasland-gebieden 1,0 individuen per 10 ha. Rekenen we ongeschikt broedterrein zoals bebouwde kommen, bos, open water enz. niet mee, dan was de bezetting op 3.800 ha cultuurgrond in totaal 269 scholeksters of 0,7 individuen per 10 ha.

Scholeksters in Friesland, 11 april 1971.

Foto: H. Tromp.

Ter vergelijking de dichtheid van de scholekster in 1970 in enkele grote wachtgebieden in Friesland (Vanellus 24:18).

	ten opzichte van Leeuwarden	geïnventariseerd cultuurland (ha)	ind./10 ha
Franeker	16 km w	4035	2,6
Stiens	7 km nnw	1829	2,9
Leeuwarden		2476	1,6
Akkrum + Grouw	14 km zzw	3500	2,2
Gorredijk	28 km zo	4800*)	1,2
Haren	54 km ozo	3800	0,7

*) exclusief 1200 ha ongeschikt broedterrein.

Wat landschap betreft komt Haren met Gorredijk overeen, eveneens gelegen in het dekzandgebied en bedekt met houtwallen (de Friese Wouden) afgewisseld met grote open grasland-gebieden. Uit het staattie blijkt dat de dichtheid van de scholekster in het meer oostelijk gelegen Haren geringer is dan in Gorredijk. Maar in hoeverre er een trend is van afnemende aantallen van west naar oost zal door meer tellingen nagegaan moeten worden.

Niet alleen de binnenlandse populaties breiden zich uit, ook de kustpopulaties zijn op sommige plaatsen gedurende de laatste 50 jaar sterk toegenomen. In Engeland namen de aantallen aan de kust in de 19de eeuw tot ongeveer 1920, voorafgaande aan de uitbreiding, sterk af. Deze afname werd toegeschreven aan de toegenomen activiteiten van de mens in de vorm van het rapen van eieren en het vangen van de vogels zelf voor de consumptie; aan de toenemende industrialisatie en landhervormingen langs de kust en aan een algemene toename van verstoring door de mens. De toename na 1920 valt samen met een toegenomen bescherming. De meest opvallende populatiegroei vond plaats in natuurreservaten (Dare 1966). Toename door bescherming geldt ook voor het Waddengebied. Op het Duitse waddeneiland Mellum steeg het aantal broedparen over een periode van 55 jaar, ondanks jaarlijkse schommelingen, gemiddeld jaarlijks met 5 procent met 5 paar in 1913 tot 55 paar in 1968 (Schnakenwinkel 1970). Een vergelijkbare toename vond plaats op Wangerooge (Grosskopf 1968). Ook op de Nederlandse waddeneilanden werden vroeger veel eieren geraapt en scholeksters met netten gevangen voor de consumptie. De huidige hoge scholeksterpopulaties op onze waddeneilanden zullen zeker voor een deel met de toegenomen bescherming in verband staan. Maar bescherming is zeker niet de enige en waarschijnlijk niet de belangrijkste factor. In IJsland heeft de scholekster sinds 1920 zijn broedgebied langs de vroeger vrijwel onbezette noord- en oostkust eveneens sterk uitgebreid. Deze toename wordt toegeschreven aan een algemene klimaatsverbetering sinds die tijd (Dare 1966). De Nederlandse Waddenzee en het Deltagebied samen vormen het belangrijkste overwinteringsgebied van de Noordwesteuropese scholeksters (Hulscher 1971). Bij langdurige strenge vorst worden hun voedselbronnen daar ontoegankelijk en komen massa's scholeksters om. Strenge winters zijn bij ons zeldzaam. De laatste massale sterfte van scholeksters was in de winter van 1962/1963. Binnen de Waddenzee neemt het aantal overwinterende scholeksters toe, gaande van het Deense, via het Duitse naar het westelijk deel van de Nederlandse Waddenzee. Dit gaat gepaard met een afname van het aantal vorstdagen in die richting.

Mijns inziens kan reeds een geringe klimaatsverbetering in het verleden voor de scholeksters gepaard zijn gegaan met een verbeterde voedselsituatie in de winter door vergroting van het geschikte voedselareaal. Zo schrijft ook Spaans (1970) de toename van de zilvermeeuw in Nederland sinds de jaren twintig naast beschermingsmaatregelen ook toe aan de voor deze meeuwen verbeterde voedselsituatie in de winter. Vanaf 1920-1930 bezoeken de meeuwen de voedselrijke vuilnisbelten in Noord-Nederland, hetgeen zij voorheen niet deden.

Populatiedruk

Waarschijnlijk is verhoogde populatiedruk in de kustgebieden één van de factoren die de verspreiding naar het binnenland bevordert heeft. De uitbreiding is parallel gegaan met een toenemende verbetering van het grasland. Het is bekend dat goed bemest vruchtbaar grasland meer bodemdieren bevat dan schraal grasland (zie o.a. Van de Bund c.s. 1969). Ik acht het waarschijnlijk dat deze toegenomen rijkdom aan bodemdieren voorwaarde was om de uitbreiding van de scholekster naar het binnenland mogelijk te maken. Waarschijnlijk is ook de uitbreiding van het graslandareaal zelf, na de grote ontginningen, vooral in het oosten van ons land, van invloed geweest. Dit stempelt de scholekster tot een cultuurvolger.

In Schotland en Engeland is de verspreiding van de scholekster naar het binnenland via de rivierdalen gegaan. Eerst broedden de vogels op de rivieroever, later ook op het aangrenzende cultuurland (Dare 1966). In Friesland is de verspreiding zoals we hebben gezien vanuit het hele kustgebied gegaan. Van de scholeksters die op de waddeneilanden of op de kwelders langs de Fries-Groningse kust broeden haalt een deel van de paren het voedsel voor hun jongen van het wad, een ander deel uit de polders of van de kwelders en weer een ander deel doet beide. Voordat de verspreiding naar het binnenland kon beginnen moest eerst een deel van de scholeksters wat het voedsel voor hun jongen betreft onafhankelijk van de zee worden.

Positie tegenover andere weidevogels

Bij zijn komst in het binnenland vond de scholekster dit bezet door andere weidevogels zoals Kievit, grutto, kemphaan, tureluur en watersnip. We weten niet of dit gepaard is gegaan met een afname van één van deze soorten. De eisen die deze soorten aan hun broedterrein stellen overlappen elkaar wel, maar niet volledig. Een scholekster is niet kieskeurig wat zijn nestplaats betreft. Men kan zijn nest vinden op opgespoten terreinen, op zand- en grinddepots, tussen de rails, zelfs op platte grinddaken enz. Dit zijn echter uitzonderingen. De scholekster broedt ook graag op bouwland, evenals de Kievit. In streken met afwisselend bouw- en weilanden, zoals bijvoorbeeld in de omgeving van Franeker, broeden 3 à 4 maal zoveel scholeksters op bouwland als op grasland (Hulscher 1970). Maar in grasland kan men op vele plaatsen scholeksters broedend aantreffen naast Kievit, grutto en soms naast tureluur en kemphaan. Mijn indruk is dat in het algemeen de scholekster talrijker is op goed ontwaterd weiland met laag tot middelhoog gras, soms opvallend dicht bij boerderijen broedend, en minder talrijk in natte hooilanden.

Terreingebruik

Vergelijkend onderzoek van Safriel (1967) aan Kievit en scholekster op het Engelse eiland Skokholm heeft interessante gegevens opgeleverd betreffende verschillen in terreingebruik die verband houden met verschillen in de eisen die gesteld worden aan de voedselvoorziening van de jongen. Hij vond dat het voedsel van de in het 'binnenland' broedende scholeksters voornamelijk bestond uit rupsen van nachtvlinders, emelten (larven van langpootmuggen) en regenwormen. Deze laatste vormden een soort reservevoedsel als de eerstgenoemde prooien schaars werden. De oude scholeksters zochten het voer voor hun jongen op de drogere plaatsen, Kieviten met jongen op natte plaatsen. Het bleek dat de prooidichtheid op de natte plaatsen hoog was, maar de grootte van de prooien klein, terwijl op de droge plaatsen de prooidichtheid lager was, maar de gemiddelde prooigrootte groter. Scholeksters brengen slechts één prooi tegelijk naar hun jongen en niet zoals bijvoorbeeld een merel een bekvool wormen ineens. Ook de jongen in het binnenland verscholen zich op vaste plaatsen, net als de jongen van de kust, vooral in de eerste periode na het uitkomen.

Om efficiënt te kunnen foerageren en niet te veel tijd te verliezen met het transporteren van veel kleine prooien, heeft de scholekster in de eerste plaats belang bij grote prooien. Jonge Kieviten die zelf hun voedsel zoeken hebben meer belang

bij een hoge prooidichtheid. Deze bepaalt de mate waarin de jongen zich moeten verplaatsen. Bij te lage dichtheid kunnen de jongen te ver uit elkaar raken, waarbij de ouders het overzicht verliezen. Na het vliegvlug worden wanneer zij vermoedelijk minder gevaar lopen opgegeten te worden bezochten de Kieviten ook wel drogere plekken. Toen de jonge scholeksters groter werden en vermoedelijk ook minder gevaar liepen volgden ze hun ouders bij het voedsel zoeken, waarbij de tijd besteed aan het transporteren van de prooien verminderde. Toen bezochten zij ook wel de meer natte terreingedeelten, evenals de oude vogels dat deden voordat de eieren gelegd werden. Het bleek dat in de periode waarin de meeste jonge scholeksters opgroeiden (juni/juli) de voedselsituatie voor de jongen het gunstigst was, namelijk veel grote prooien, terwijl de periode van de hoogste dichtheden van de wormen in de natte delen samenviel met de periode dat de meeste jonge Kieviten opgroeiden (mei).

Het voedsel van de scholeksters in de polders van de waddeneilanden bestaat uit dezelfde prooigruppen als op Skokholm. In Friesland is het voedsel niet onderzocht, maar ik heb daar scholeksters o.a. wormen zien vangen. Ook hier broedt de scholekster laat, bijna twee maanden na aankomst van de eerste broedvogels op de broedterreinen en gemiddeld een maand later dan de Kievit. Het zou de moeite waard zijn te onderzoeken of in Friesland eveneens verschillen in terrein-gebruik tussen scholekster en Kievit optreden, samenhangend met verschillen in voedsel-oecologie en in dat onderzoek tevens grutto en tureluur te betrekken. In goed ontwaterde en daardoor goed beluchte grond zitten wormen dieper dan in natte grond. De sterke snavel van de scholekster stelt hem in staat gemakkelijker diep in dergelijke droge grond te boren dan bijvoorbeeld de grutto. Deze eet veel wormen, maar hij zoekt ze op nattere en daardoor zachtere plaatsen in verband met zijn zwakkere snavel. Ook de lengte van de snavel is belangrijk bij het boren naar wormen, zoals blijkt uit interessante waarnemingen van Dare en Mercer (in druk). Zij hebben gevonden dat zich onder de scholeksters die 's winters in Zuid-Engeland langs de kust foerageren op cultuurgronden en daar voornamelijk wormen eten, verhoudingsgewijs meer wijfjes bevonden dan mannetjes. Scholeksterwijfjes hebben gemiddeld 7,7 mm langere snavel dan mannetjes. Bovendien bleek dat de snavel van de mannetjes, die op de landerijen foerageerden, significant langer waren dan die van de totale mannetjespopulatie, inclusief de mannetjes die op het wad foerageerden. 's Winters zitten wormen dieper dan 's zomers. Blijkbaar heeft een iets langere snavel al voordeel onder dergelijke omstandigheden.

Interessant is ook dat onder bepaalde omstandigheden de scholekster in het binnenland zijn afkomst als kustbewoner verraad. Bij lage waterstanden kunnen ze soms zwane- en schildersmossels (*Anodonta* en *Unio*) te pakken krijgen, die in de bodem van dan droogvallende sloten zitten. Lege schelpen heb ik op verschillende plaatsen in scholekster-territoria in Friesland gevonden. In Groningen komt het ook voor (mededeling van J. van Rhijn). De grootste schelpen maten 79 mm. Het loont de moeite voor een scholekster naar deze prooien te zoeken. Een zwanemossel van 72 mm bevat 10,5 gram vlees, wat calorisch gelijkwaardig is met ruim vijftig wormen zoals ze op Skokholm gevangen werden.

- Drs. J. B. Hulscher, Korenbloemweg 18, Haren.

LITTERATUUR:

- Albarda, H. (1866):** Naamlijst der in de provincie Friesland in wilde staat waargenomen vogels. Bouwstoffen dl. 3: 198-203. Leiden.
- Bund, G. F. van de, D. M. de Vries & G. de Vries-Smeenk (1969):** Biosociologisch onderzoek betreffende vogelstand en hoeveelheid ongewervelde dieren. De Levende Natuur 72: 279-284.
- Dare, P. J. (1966):** The breeding and wintering populations of the Oystercatcher (*Haema topus ostralegus* L.) in the British Isles. Fishery Investigations, Series II, Vol. 25 (5). Londen.

- Dare, P. J. & A. J. Mercer (1971):** The food of Oystercatchers in Morecambe Bay, England. Bird Study (in press).
- Grosskopf, G. (1968):** Die Vögel der Insel Wangerooge. Wilhelmshaven.
- Haverschmidt, Fr. (1942):** Faunistisch overzicht van de Nederlandsche broedvogels. Leiden.
- Haverschmidt, Fr. (1946):** Notes on nest-sites of the Oystercatcher and the Long-Eared Owl as a hole breeder. British Birds 39: 334-336.
- Hulscher, J. B. (1970):** De broedstand van Kievit, Grutto, Tureluur en Scholekster in Friesland in 1966-1969. De Levende Natuur 73: 255-262 en 269-274.
- Hulscher, J. B. (1971):** De Scholekster en de Waddenzee. Waddenbulletin 6: 9-13.
- Safriel, U. (1967):** Population and food study of the Oystercatcher. Ph. D. thesis, University of Oxford.
- Schnakenwinkel, G. (1970):** Studien an der Population des Austernfischers (*Haematopus ostralegus*) auf Mellum. Die Vogelwarte 25: 336-355.
- Spaans, A. L. (1970):** On the feeding ecology of the Herring Gull (*Larus argentatus* Pont.) in the northern part of the Netherlands. Dissertatie, Leiden (verschijnt in *Ardea*).
- Voous, K. H. (1960):** Atlas van de Europese vogels. Amsterdam,